

İslam Hukukunda Hapishane Çeşitleri, Hapishanenin Fiziki Şartları ve Personeli*

Memet Zeki UYANIK**

Types of Prison and Their Physical Conditions and Prison Staff in Islamic Law

Citation/©: Uyanık, Memet Zeki., Types of Prison and Their Physical Conditions and Prison Staff in Islamic Law, Artuklu Akademi, 2017/4 (2), 97-108.

Abstract: Throughout history, all religions and civilizations have punished criminals. Jail sentence is one of those penalties. The religion of Islam also recognized imprisonment and since the era of Prophet Muhammad, prisons have been taken in possession for the criminals or those accused of a crime. The Islamic Legists, following after Prophet Mohammad, classified the prison sites by which center the criminals are punished and the severity of punishment. Furthermore, they decreed that a prison site should have some physical properties and personnel should be employed there as well. In this article, the types of prison sites, their physical conditions, the qualifications of personnel to employ at these sites, and their salaries were examined with regard to Islamic Law.

Keyword: Islamic Law, Prison, Staff, Prison of Governor, Prison of Judge.

Atıf/©: Uyanık, Memet Zeki, İslam Hukukunda Hapishane Çeşitleri, Hapishanenin Fiziki Şartları ve Personeli, Artuklu Akademi, 2017/4 (2), 97-108.

Öz: Bütün inanç ve medeniyetler tarih boyunca suç işleyen kişileri cezalandırmıştır. Hapis cezası da bu cezalardan biridir. İslam dini de, hapis cezasının varlığını kabul etmiş, Hz. Peygamber döneminden itibaren suçlular veya bir suç ile itham edilenler için hapis mekânları edinilmiştir. İslam hukukçuları, hapis mekânlarını suçlunun cezalandırıldığı merkeze ve cezanın ağırlık durumuna göre bir ayırımı tabi tutmuşlar, ayrıca hapis mekânının fiziki olarak da bir takım özelliklere sahip olmasını ve burada personel istihdam edilmesini de hükme bağlamışlardır. Bu makalede, İslam hukuku açısından hapis mekânlarının çeşitleri, fiziki şartları ve bu mekânlarda istihdam edilecek personelin özellikleri ve ücreti ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hapishane, Personel, Sicnû'l-Vâlî, Sicnû'l-Kâdî.

* Bu makale, "İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane" adlı doktora tezimizden üretilerek hazırlanmıştır.

** Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, mzuyanik@hotmail.com

Giriş

İslam tarihinde, Hz. Peygamber döneminden itibaren hapis cezası verilmiştir.¹ Ancak Hz. Peygamber döneminde uygulanan hapis cezası asli bir ceza değil, ihtiyati tedbirdir. Bundan dolayı Hz. Peygamber döneminde müebbet veya uzun süreli bir hapis cezasına rastlanılmamaktadır.²

Hz. Peygamber, sınırlı sayıda da olsa çeşitli suçlardan dolayı hapis cezasını uygulamıştır.³ Aynı şekilde bir suçla itham edilenleri de geçici olarak hapsedmiştir.⁴ Ancak hapis için müstakil bir hapisane olmadığı için, mescitler, evler, kuyular, dehlizler gibi mekânlar hapisane olarak kullanılmıştır.⁵

Hz. Peygamberden sonra devlet başkanı olan halifeler de hapis cezasını vermişlerdir.⁶ Fakat İslam'ın ilk halifesi Hz. Ebû Bekir döneminde hapsedilen kişiler yine bu mekânlarda tutulmuştur.⁷ Ancak Hz. Ömer devrinden itibaren suçlular için müstakil hapis mekânları yapılmıştır.⁸

Hz. Peygamber ve Râşid halifelerden sonraki Müslüman devletler de, hapis cezası vermiş ve bunun için de hapis mekânları edinmişlerdir. Ancak ilk dönemlerde, suçluların tasnifi pek yapılmamıştır. Dolayısıyla bu dönem hapisanelerinde işlenen suçlara göre tahsis edilen farklı tipte hapisanelere rastlayamıyoruz. Fakat zamanla hırsızlık gibi yüz kızartıcı suç işleyenler için özel hapisaneler (sicnû'l-lusûs) tahsis edildiğine dair birtakım bilgiler vardır. Lakin bu tür hapisaneleri diğerlerinden kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir.⁹

¹ Ömer b. Abdilazîz b. Mâze el-Buhârî Sadrüşşehîd, *Şerhu edebi'l-kâdî*, Bağdat, Matbaatül-İrşad, 1977, II, 343; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmîyye ve Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, Bilmen Yayinevi, İstanbul 1968, III, 33.

² Ali Bardakoğlu, "Hapis", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 55.

³ Ebû Dâvûd, "Akdiye", 28; İbn Mâce, "Sadakat", 15.

⁴ Burhânüddin İbrahim b. Ali İbn Ferhûn, *Tabsiratü'l-hükkâm fi usulî'l-akdiyye ven menâhicü'l-ahkâm*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2007, II, 117.

⁵ Sadrüşşehîd, *Şerhu edebi'l-kâdî*, II, 344; Muhammed Abdulhay el-Haseni el-İdrisi Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, Beyrut, Dar'ül-Erkam, ts, I, 247; Bilmen, *Kamus*, III, 33; Bardakoğlu, "Hapis", *DİA*, XVI, 55; Hasan Abdulğani Ebû Gudde, *Ahkamü's-sicn*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2006, s. 296.

⁶ Yakûb b. İbrahim Ebû Yûsuf, *Kitabü'l-harâc*, Daru Kunuzî'l-Marife, Umman 2009, s. 463; İbn Ferhûn, *Tabsiratü'l-hükkâm*, II, 232; Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I, 247.

⁷ Sadrüşşehîd, *Şerhu edebi'l-kâdî*, II, 344; İbn Ferhûn, *Tabsiratü'l-hükkâm*, II, 232; Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I, 247.

⁸ Buhârî, "Husumat", 8; Ebû Ya'la el-Ferrâ, *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, Darü'l-Fikr, Beyrut 2000, s. 191; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *et-Turâku'l-hükmiyye fi's-siyaset's-şer'iyye*, Darü'l-Fevaid, Beyrut ts., s. 271; İbn Ferhûn, *Tabsiratü'l-hükkâm*, II, 232; Takiyyüddin Ahmed b. Ali el-Makrizi, *Kitabu'l-mevâ'iz ve'l-i'tibar bi-zikri'l-hitati ve'l-âsar*, Mektebet'ü Medbul, Kahire ts, II, 187; Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I, 248; Bilmen, *Kamus*, III, 33; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İmaj Yayinevi, Ankara 2003, II, 934; Subhi Mahmasânî, *en-Nazariyyetü'l-anme li'l-mucebât ve'l-ukûd fi's-şeriatü'l-islamiyye*, Darü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1983, I, 513; Fahreddin Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1991, s. 218; Şuayip Özdemir, "İslam'ın İlk Dönemlerinde Hapishanelerin Doğuşu Kurumsallaşması ve İşlevleri", *Tabula Rasa- Felsefe Teoloji*, sy. 3, Isparta 2001, s. 103; Metin Hülagu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1996, s. 21; H. Mehmet Günay, "İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Sakarya 2000, s. 37; Timur Demirbaş, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Eorimi* (Hapishane Kitabı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 28.

⁹ Metin Yılmaz, "İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları

İlk dönemlerde işlenen suçlara ve suçluların yaşlarına göre bir hapishane ayrımı da pek yoktur. Ancak Abbasiler dönemi ile birlikte şehirlerin büyümesi, suç oranlarının çeşitlenmesi ve artmasıyla birlikte, farklı tip hapishanelerin sayısında artış olmuştur. Örneğin devlete isyan edenler, normal cürüm işleyenler, suçu kesinleşmemiş ancak gözaltında olanlar, toplumda kargaşa çıkaranlar, hırsızlar, cinayet zanlıları için farklı hapis mekânları tahsis edilmiştir.¹⁰ Bu hapishanelerin herhangi birinde aynı suçtan yatan mahpusların sayısı arttığında veya aralarında huzursuzluk olduğunda, mahkûmlar bir hapishaneden bir başka hapishaneye sevk edilmiştir. Yine Abbasiler döneminde açıkça isyan eden veya dinden çıkan kimseler, “zındıklık hapishanesi” adı ile bilinen hapishaneye yerleştirilmiş, diğer siyasi tutuklular da ayrı koşullara konulmuştur. Zındık denen kimselerin (Âlemin kadîm olduğunu ileri süren, Allah’ı yahut Allah’ın birliğini ve ahireti inkâr ettiği halde inanmış gibi görünen kimse) diğer mahkûmlardan tecrit edilmesi, kendilerine taraftar toplama ve mahpusları etkileme endişesinden kaynaklanmıştır.¹¹

İslam hukukçuları, mahkûmun tutulduğu hapishane çeşitlerini bir bütün olarak ele almış, suçlunun cezalandırıldığı merciyeye ve cezanın ağırlık derecesine göre hapishaneleri bir ayrıma tabi tutmuşlar. Ayrıca suçlunun hapsedildiği mekânın fiziki olarak bir takım şartlara sahip olmasını da kurala bağlamışlar. Bunun yanında bu hapis mekânlarında personelin istihdam edilmesini ve bu personele de bir ücret verilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Şimdi mahpusun tutulduğu hapis mekanlarının çeşitlerini, fiziki şartlarını ve personelini ele alalım.

1. İslam Hukuk Tarihinde Hapishane Çeşitleri

İslam tarihindeki hapishane çeşitleri, sistematik bir çalışmanın ürünü olmayıp, daha çok deneme yanılma yolu ile Abbasiler döneminde belirgin bir şekilde ortaya çıkmış ve saraya yakınlığı-uzaklığı, işlenen suçun çeşidi, inşa edilen binanın güvenilirlik derecesi gibi farklı özelliklere göre de çeşitlilik arz etmiştir. Aynı şekilde tek kişilik koşullardan oluşan hapishane tipi, her ne kadar az da olsa ilk dönemlerde rastlanmaktadır. Ayrıca çeşitlilik açısından İslam tarihindeki hapishaneler ile günümüz hapishaneleri arasındaki benzerlik, ülke bütünlüğüne karşı tavır alan terör suçlularının farklı hapishanelerde tutulmasıdır.¹² Ancak günümüzde olduğu gibi değişik isyancıların ya da bugünkü ifade ile terör örgütü mensuplarının farklı hapishanelerde mi yoksa ortak bir hapishanede veya koşu da tutulduğu hususunda bir bilgiye rastlayamadık.

İslam tarihinde hapishane, suçlunun cezalandırıldığı merkeze ve

Bağlamında Genel Bir Bakış”, *OMÜİFD*, sy. 12-13, Samsun 2001, s. 560-562.

¹⁰ “el-Habs”, *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, Vizaretti'l-Evkaf ve's-Suuni'l-İslamiyye, Kuveyt 1983, XVI, 318-319.

¹¹ Yılmaz, “İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishaneler...”, s. 562.

¹² Yılmaz, “İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishaneler...”, s. 563.

cezanın ağırlık derecesine göre iki kısma ayrılmıştır:¹³

1.1. Sicnû'l-Vâlî

Adam öldürme, hırsızlık gibi suçları işleyen kişiler, velayet-i cerâim görevini yapan valilerin sorumluluğunda bulunan hapisanelerde tutulmaktaydı ki bu hapisane çeşidine “Sicnû'l-Vâlî” denilirdi.¹⁴

Bu hapis mekânı, emniyet yönünden diğer hapisanelerden daha ileri seviyedeydi ve valilik binasına bitişik inşa edilirdi. Bunun sebebi daha güvenli olmalarıdır.¹⁵

1.2. Sicnû'l-Kâdî

Borçlu ve herhangi bir töhmet altında bulunan kimseler de, hukuk davalarına bakan kadıların idaresi altında bulunan “Sicnû'l-Kâdî” hapisanelerinde tutulmaktaydı.¹⁶

Kadı hapisanelerinde yatan mahkûmların kaçma olasılığı fazla ise, bu mâhkumlar valilere ait tam emniyetli olan hapisanelere nakledilmekteydi.¹⁷

Günümüzde hapisaneler suçun çeşidine göre bir ayrıma tabi tutulduğu gibi suçlunun cinsiyetine göre de bir ayrıma tabi tutulmaktadır. İslam hukukunda ise ilk dönemlerde suçun çeşidine göre bir ayrıma rastlanılmadığını ifade etmiş olsak da, suçlunun cinsiyetine göre bir ayırım ta ilk dönemden itibaren mevcuttur. Nitekim ilk dönemlerde bir vakıa olarak da erkek ile kadın suçlular ayrı ayrı yerlerde hapsedilmişlerdir.¹⁸

2. İslam Hukukunda Hapishanenin Fiziki Şartları

İşlediği suç neticesinde ceza olarak hapse atılan kimsenin suçlu da olsa insan olmasından kaynaklanan birtakım ihtiyaçları ve hakları vardır ki bu da hayvanlara, bitkilere hatta cansız varlıklara bile değer atfetmiş Kur'ânî ve İslamî anlayışın sonucudur.¹⁹

¹³ Ali b. Muhammed b. Habib Mâverdi, *Ahkâmü's-sultaniyye*, Dârulhadis, Kahire 2006, s. 322-323; Hülagu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, s. 104; Günay, “İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele”, s. 38; Fahreddin Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1990, s. 256.

¹⁴ Mâverdi, *Ahkâmü's-sultaniyye*, s. 322-323; Hülagu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, s. 104; Günay, “İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele”, s. 38; Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, s. 256.

¹⁵ Mâverdi, *Ahkâmü's-Sultaniyye*, s. 322-323; Hülagu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, s. 104; Günay, “İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele”, s. 38; Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, s. 256.

¹⁶ Mâverdi, *Ahkâmü's-sultaniyye*, s. 322-323; Hülagu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, s. 104; Günay, “İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele”, s. 38; Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, s. 256.

¹⁷ Mâverdi, *Ahkâmü's-sultaniyye*, s. 322-323; Hülagu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, s. 104; Günay, “İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele”, s. 38; Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, s. 256.

¹⁸ Kettâni, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, I, 249; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 933.

¹⁹ Necmettin Çalışkan, “Kur'an'da İnsanun Varlıklarla İlişkisi”, *The center of JASSS (The Journal of Academic Social Science Studies) Journal*, 55/2017, 247-265, s. 248.

Hapishanenin bu ihtiyaçlara uygun şekilde inşa edilmesi asıldır. Özellikle hapishanenin birtakım fiziki şartlara sahip olması gerekir. Ancak İslam hukukunun klasik kaynaklarında hapishanelerin yapılış tarzı hakkında açık bir hükme rastlamak zordur. Fakat İslam hukukçuları, özellikle borçluların hukuki tasarruflarına engel olacak bir evin, hatta herhangi bir yerin bile hapishane olarak kullanılabilmesini söylemişlerdir.²⁰ Ayrıca hapishane olarak kullanılan mekânın belli bir konforu taşıması da üzerinde durulan hususlardan biridir.²¹

İslam hukukçuları, ceza olarak hapisten maksadın mahpusun sıkıntı ve ızdırap duyması, bir an önce hatalarından ve alışkanlık haline getirdiği dine muhalif davranışlarından vazgeçmesi için bir tedib ve ıslah mahalli olduğunu göz önüne alarak, hapishanenin sahip olması gereken fiziki şartlarını özetle şöyle sıralamaktadırlar:

“Hapishane bölümlere ayrılmış, dar olmayan, yazın sıcağından ve kışın soğuğundan koruyabilecek bir nitelikte, yeterli aydınlatmaya sahip, sağlık hizmetleri ve ibadethanesi mevcut, havalandırması bulunan, güneşten yararlanmaya ve yürümeye imkân veren bir alanın bulunduğu, abdest almaya, namaz kılmaya müsait, soyunma-giyinme odaları mevcut, yıkanmak için bir banyosu olan, mahkûmların ihtiyaçlarını giderebilmesi için bir tuvaletin bulunduğu, mutfak hizmetlerinin görüldüğü bir alanın var olduğu, gündelik ihtiyaca cevap verecek sıhhi tesisatın ve alt yapının mevcut olduğu bir mekân olmalıdır. Bunun yanında hapishanenin temiz olması, mahkûmların sanatlarını icra edebileceği bir ortama sahip olması, eşi ile cinsel ilişkiye girebileceği bir ortamın bulunması gibi imkânlara sahip olması gerekir. Ayrıca hapishane, mahpusun firarını önleyecek bir yapıya da haiz olmalıdır.”²²

Bu bilgiler bize, yapılacak hapishane binalarının konfora kaçmamakla beraber sıhhi ve zaruri ihtiyaçları karşılayacak özellikte olması gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla hapishane mimarisi ve hizmetleri konusunda mutlak hükümler olmadığından dolayı mahpuslar lehine fakat lükse kaçmadan onların ıslahını sağlayacak şekilde her türlü hizmet ve teşebbüsün yapılabileceğini söylemek mümkündür.²³

Şu da unutulmamalıdır ki, bir ceza infaz yeri olması itibarıyla hapishanede normal bir evde bulunan konforun bulunması da düşünülemez. Bilakis mahkûmların kapatıldığı yerin belli ölçüde mahrumiyet içinde olması, işin tabiatı

²⁰ İbnü'l-Kayyim, *et-Turûku'l-hükmiyye*, s. 102-103; Bilmen, *Kamus*, VII, 308; Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, s. 257; Günay, “İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele”, s. 38.

²¹ Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, s. 257; Günay, “İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele”, s. 38.

²² Kettâni, *et-Terâtübü'l-idâriyye*, I, 246; Bilmen, *Kamus*, VII, 307; Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, s. 257; Hülagu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, s. 102; Günay, “İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele”, s. 38-39; Ahmed Hamdi Yıldırım, *İslam Hukukunda Mahpusun İnsani Hakları*, (Yüksek Lisan Tezi), Sakarya, 1997, s. 77-78.

²³ Hülagu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, s. 102; Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, s. 257.

gereğidir.²⁴

3. İslam Hukukunda Hapishane Personeli Ve Ücreti

Mahkûmların tutulduğu hapis mekânlarının idare edilmesi için personele ihtiyaç duyulmaktadır. İslam hukukçuları, hapishanede istihdam edilecek personelin belli vasıflara sahip olmasını ve bu personele bir ücretin verilmesi gerektiğini ifade etmişler, ancak bu ücretin kimler tarafından karşılanacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir.

3.1. Hapishane Personeli

İslam hukukçuları, hapishane işlerinin tanzim edilmesi ve mahpusların ihtiyaçlarının giderilmesi için görevliler tayin edilmesini öngörürler.²⁵

İslam hukukçularının öngördüğü hapishane personeli, disiplini temin eden gardiyanlar, mahkûmlara çeşitli bilgi ve malumatı öğretecek öğretmenler, ustabaşılar, idari personel, doktorlar, psikolog, sosyal hizmet uzmanları ve cezaevi müdürleridir.²⁶ Hanefi hukukçu Ebû Yûsuf (ö.182/798), hapishane görevlileri arasında, müdürleri, memurları, bekçi ve polisleri saysa da²⁷ ihtiyaçlar ölçüsünde bunlara ilaveten yeni kişilerin ve uzmanların da istihdamı söz konusu olabilir.

İslam tarihinde önceleri başkent Medine’de halifeler, vilayetlerde valiler ve hâkimler, mahpusların idari işleri ile meşgul oluyorlardı. Hz. Ali, Nafi ve Muhayyes isimlerindeki hapishaneleri yaptırınca, hapishanenin emniyetinden ve idari işlerinden mesul olacak bir şahsı tayin etmişti.²⁸ Nitekim kendisinden rivayet olunan hapishane ile ilgili şiirden de bu anlaşılmaktadır. Hz. Ali, söz konusu şiirde hapishane ve hapishane görevlisi ile ilgili olarak sunu söyler:

“Beni akıllı, dengeli ve her şeyi yerinde yapan biri olarak görmüyor musun?

Ben Nafi denilen yeri geçilmez bir kale gibi yaptım ve onun başına güvenilir emin kişiler diktim”²⁹

²⁴ Günay, “İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele”, s. 39; Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, s. 257.

²⁵ Ebû Yûsuf, *Kitabü'l-harâc*, s. 465; Muhammed Emin Alaüddin İbn Âbidin (ö.1252/1836), *Reddu'l-muhtar*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, VIII, 58; Kettâni, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, I, 249; “el-Habs”, *el-Meôsüatü'l-fikhiyye*, XVI, 329; Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, s. 258.

²⁶ Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, s. 258; Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Mimosya Yayınları, Konya 2014, s. 514; Hülagu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, s. 106; Ebû Gudde, *Ahkamü's-sicn*, s. 601-615.

²⁷ Ebû Yûsuf, *Kitabü'l-harâc*, s. 465.

²⁸ Abdulaziz b. Muhammed el-Hanefi Rahbi (ö.1184/1770), *Fikhu'l-mulûk ve miftahu'r-ritâc el-mursad alâ luzâneti kitâbi'l-harâc*, Matbaatü'l-İrşad, Bağdad 1973, II, 240; İbn Âbidin, *Reddu'l-muhtar*, VIII, 55; Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, s. 258; Ebû Gudde, *Ahkamü's-sicn*, s. 303; Günay, “İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele”, s. 39.

²⁹ Ebû'l-Abbâs Ahmed et-Taberi el-Bağdâdi İbnü'l- Kâs (ö.335/946), *Edebu'l- kâdi*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2007, s. 32; Şemsü'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed Serahsî (ö.483/1090), *el-Meôsât*, Darü'l-

Hız. Ali, bu şiirde “eminen” kelimesini kullanmakla hapishane görevlisine işaret etmiş, “keyyisen” kelimesiyle de, alınacak olan görevlinin zeki ve uyanık olmasına dikkat çekmiştir.³⁰

Hapishanenin idari işlerinden sorumlu olacak şahsın görev unvanı “emir” veya “emin”di. Hukukçular bu iki kelimeyi “seccân” olarak yorumlamışlar ki, “seccân” hapishanelerde görevli gardiyan demektir.³¹ Bu kelimelerin dışında gardiyanlara “haddad”, “hars”, “feyc”, “civaz” gibi isimler de verilmiştir.³²

Raşid halifeler döneminden sonraki asırlarda gardiyanlar dışında hapishanelerde, hapishane müdürlerinin “vülatu’s-seccân”, bekçilerin “kavvâm”, polislerin “cilavezh” olarak görev yaptıklarını görmekteyiz. Ayrıca hapishanelerin yönetiminden sorumlu olacak kişileri ifade etmek için kaynaklarda “vali’s-sicn”, “sahibu’s-sicn”, “sahibu’l-hırs” geçmektedir ki, bu isimler de bugünkü hapishane müdürlerini karşılamaktadır.³³

Hapis cezasının infazında suistimal, gevşeklik ve aşırılığın önlenmesi ve infazın hukuka uygun şekilde yapılabilmesi için en büyük sorumluluk şüphesiz hapishane görevlilerine düşmektedir. Bundan dolayı gerek doktrinde gerekse uygulamayı yansıtan literatürde hapishane görevlilerinde bulunması gereken vasıflar üzerinde hassasiyetle durulmuştur.³⁴

İslam hukukçularına göre, infaz personeli, güvenilir, dürüst, merhametli, zeki, uyanık, basiretli, mürüvvet ve salah sahibi, güzel huylu, tatlı dilli, sabırlı, mahkûmun haklarını bilen ve bedenlen güçlü olanlar arasından seçilmelidir. Bu özelliklere sahip olmayanlar bu göreve getirilmemelidir.³⁵

Hanefi hukukçu Ebû Yûsuf, halife Harun er-Reşid’e yaptığı tavsiyede hapishanelerde görev yapacak görevlilerin vasıflarından şöyle bahsetmektedir: “Sen de ey halife! Tutukluların yeme, içme ve giyimlerinde kifayet edecek miktarın takdir ve tespit edilmesini emret. Her ay ödenmek üzere onlara verilecek parayı ayır ve nafakalarını para olarak ver. Çünkü sen onlara ekmek, yiyecek ve gıda maddelerini tahsis edersin, hapishane müdürleri, bekçiler ve polislerin gıda maddelerini alıp götürmeleri, mahpuslara vermemeleri, kendilerinin faydalanmaları muhtemeldir. Bu işlere, hayır ve salah ehlinden

Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 2001, XX, 96.

³⁰ İbn Âbidîn, *Reddu’l-muhtar*, VIII, 55; “el-Habs”, *el-Mevsûatü’l-fikhiyye*, XVI, 329.

³¹ İbn Âbidîn, *Reddu’l-muhtar*, VIII, 55.

³² Günay, “İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele”, s. 39; Yılmaz, “İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishaneler...”, s. 574.

³³ Ebû Yûsuf, *Kitabü’l-harâc*, s. 465; Günay, “İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve Mahpuslara Yapılacak Muamele”, s. 39; Hülagu, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, s. 106; Mathieu Tillier, “Prisons et Autorites Urbaines Sous Les Abbassides”, *Arabica*, 55, 2008, s. 388.

³⁴ Bardakoğlu, “Hapis”, *DİA*, XVI, 63.

³⁵ Ebû Yûsuf, *Kitabü’l-harâc*, s. 465; Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, s. 514-515; “el-Habs”, *el-Mevsûatü’l-fikhiyye*, XVI, 329; Bardakoğlu, “Hapis”, *DİA*, XVI, 63.

olan doğru ve sağlam kişileri tayin et.”³⁶

İslam hukukçularına göre, infaz personelinin firar, isyana teşebbüs ve isyan gibi durumlarda zor kullanma yetkisi vardır.³⁷ Bu konularda yetkisi olduğu için infaz personelinin bu hususta eğitilmiş olması gerekir. Firar ve isyanda infaz personelinin bir kusuru varsa onlar da kusur derecesine göre cezalandırılır, gerekirse görevden uzaklaştırılırlar.³⁸

İslam hukukunda, hapsin infazından kural olarak hâkim sorumludur. Onun için tayin olunan hâkim ilk önce hâkimlik odasını teftiş eder ve orada bulunan mahpusların hapsedilme nedenleri ile tahliye şartlarının oluşup oluşmadığını irdeler, mahpusları gerekirse teminatlı, gerek görmezse teminatsız da salıverir. Hâkim, hapsin infazından sorumlu olduğundan hâkimlik odasını de sürekli teftiş ve murakabe eder.³⁹

3.2. Hapishane Personelinin Ücreti

İslam hukukçuları, hapishane personelinin ücretleri hususunda ihtilaf etmişlerdir:⁴⁰

a. Hapishane personelinin ücreti mahpusa aittir.

Şâfiî Mezhebi fukahâsına göre hapishane ve hapishane personelinin ücreti mahpusa aittir. Çünkü mahpus suç işlemiştir. Suç işlediğine göre bunun maddi ve manevi cezasını çekmelidir. Bunun için mahpus, hapishane ve hapishane personelinin ücretini ödemelidir.⁴¹ Ancak Şâfiî mezhebi hukukçularından Remlî'ye (ö.1004/1596) göre, mahpusun bu ücreti ödeyecek durumu yoksa bu ücret beytülmâlden karşılanmalıdır. Beytülmâlde böyle bir imkân yoksa o zaman ücret zengin Müslümanlardan karşılanır.⁴² Remlî'nin bir başka görüşüne göre ise, hapishane ücreti borçlu mahpusa, personelin ücreti ise alacaklıya aittir. Fakat her ikisinin de bunu ödeyecek güçleri yoksa bu durumda ücretler beytülmâlden yani hazineden karşılanmalıdır.⁴³ Ancak Remlî'nin bu ikinci görüşü, borcundan dolayı hapsedilenlerle ilgili bir görüştür.

b. Hapishane personelinin ücreti alacaklıya aittir.

Hanefî mezhebinin bazı hukukçularına göre, hapishane personelinin

³⁶ Ebû Yûsuf, *Kitabü'l-harâc*, s. 465.

³⁷ Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, s. 515.

³⁸ Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, s. 515.

³⁹ *el-Fetâwa'l-Hindîyye*, Beyrut, Darü'l-Fikr, 1991, III, 346; Ebû Gudde, *Ahkâmü's-sicn*, s. 621; Avcı, Mustafa, *Hukuk Tarihimizde Hapis*, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara 2014, s. 288-289.

⁴⁰ Şemsüddin el-Hatib Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, Dârulhadis, Kahire 2006, III, 96; Atar, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, s. 259.

⁴¹ Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc*, III, 96; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc*, Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2003, IV, 334.

⁴² Remlî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 334.

⁴³ Remlî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 334.

ücreti borçludan alacağı olan kişiye, yani alacaklıya aittir.⁴⁴ Bu hukukçulara göre, “ödeme, menfaat karşılığıdır,”⁴⁵ kaidesine binaen borçluyu hapsedmek, ondan alacağı olan kişinin menfaatine olduğu için bu ücret alacaklıdan alınmalıdır. Ancak alacaklının bu ödemeye gücü yoksa ücret beytülmalden karşılanır.⁴⁶ Bu görüş de alacak verecek konularında söz konusudur. Bu kanaatte olan hukukçular, alacak verecek konuları dışında bir sebeple hapse düşen kişilerin tutulduğu hapishane ve görevlilerinin ücreti hususunda bir görüş belirtmemişler.

c. Hapishane personelinin ücreti devlete aittir.

Hanefi mezhebi hukukçularının geneli hapishane ve hapishane personelinin ücretinin devlete ait olduğu görüşündedir. Bu hukukçulara göre, mahpus özgürlüğü ile birlikte her türlü kazanç imkânlarını ve hukuki tasarruf ehliyetlerini kaybetmiştir. Bundan dolayı bu ücret beytülmalden karşılanmalıdır. Yine bu hukukçulara göre mahpus her ne kadar suçlu da olsa, özgürlüğünün devlet tarafından alınması ve bu vesile ile toplumun kendisinden korunmuş olması yönüyle bu ceza topluma da fayda sağlamaktadır. Bu nedenle hapishane ve hapishane personelinin ücreti devlete ait olmalıdır.⁴⁷

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi hapishane ve personel ücretlerini mahpusa veya alacaklıya yükleyen hukukçular vardır. Ancak bu alacak verecek durumu ile ilgili bir görüştür. Böyle bir görüş olmakla birlikte Ebû Yûsuf, İbn Nüceym (ö. 970/1563), İbn Âbidîn⁴⁸ (ö.1252/1836) gibi İslam hukukçuları ücretlerin beytülmalden karşılanması gerektiği görüşündedir.

Birinci görüşte olan hukukçular, borcunu ödemeyen kişinin hapishane ve personelinin ücretini karşılaması gerektiği görüşündedirler. Çünkü borcunu ödemeyen kişi işlediği suçun cezasını zaten hapsedilerek çekecektir. Ayrıca bu suçundan dolayı personelin ücretini de ona ödetmek suç-ceza dengesi açısından cezada haddi aşma olur.

İkinci görüşte olan hukukçulara göre, hapishane personelinin ücretini borçlusunu hapsedtiren alacaklı karşılamalıdır. Bu görüş de, bütün suçluları kapsamamaktadır. Sadece borçlunun hapsedilmesi ile ilgilidir. Bu hukukçuların borçlu dışındaki suç işleyenlerle ilgili görüşleri bulunmamaktadır. Bunun yanında borcunu tahsil edemeyen alacaklıya görevlinin ücretini de ödetmek ayrıca bir zarara sebebiyet vermektedir.

Suçluları cezalandırmak, bunun için mekân hazırlamak ve bu mekânı

⁴⁴ *el-Fetâva'l-hindiyeye*, IV, 527; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar*, IX, 61.

⁴⁵ Mecelle, md. 87.

⁴⁶ *el-Fetâva'l-hindiyeye*, IV, 527; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar*, IX, 61.

⁴⁷ Ebû Yûsuf, *Kitabü'l-harâc*, s. 463; Zeynüddin b. İbrâhîm, İbn Nüceym, *el-Bahru'r -râ'ik şerhu kenzi'd-dekâ'ik*, Darü'l- Marife, Kahire 1333, VI, 300; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar*, IX, 61; Ebû Gudde, *Ahkamü's-sicn*, s. 307.

⁴⁸ Ebû Yûsuf, *Kitabü'l-harâc*, s. 463; İbn Nüceym, *el-Bahru'r -râ'ik şerhu kenzi'd-dekâ'ik*, VI, 300; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtar*, IX, 61.

yönetecek ve de idare edecek görevlileri de temin etmek devletin görevidir. Bunun yanında suçluyu hapsedmek toplumun menfaatinedir. Zira suç işleyeni hapsedmek onun insanlara vermesi muhtemel olan zararlarından toplumu korumak demektir. Onun için hapisanenin ve hapishane personelinin ücretini devlet karşılamalıdır.

Hz. Peygamber, hırsızlıkla itham edilenleri,⁴⁹ anlaşmaya ihanet edenleri,⁵⁰ haklarında hüküm verilmeye kadar zanlıları,⁵¹ savaş esirlerini⁵² hapsedmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in, esir ya da mahpuslardan bir ücret aldığı nakledilmemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, farklı farklı mekânlarda suçluları veya esirleri hapsedmiştir. Hz. Peygamber, onları yedirmiş, içirmiş ve onlara iyi bakmıştır. Ancak ne hapsedtiği mekânlar için ne de yedirdiği içirdiği gıdaların bir karşılığı olarak kimseden bir ücret istemiştir.

Aynı şekilde Hz. Ömer, Safvân b. Ümeyye'den hapishane yapmak için, parasını beytül mâlden ödeyerek bir ev satın almıştır. Beytül mâlden karşıladığı bu evin bedelini ne mahkûmlardan ne de başkalarından istemiştir.⁵³

Hz. Ali de inşa ettiği Nafi hapisanesi için mahpuslardan bir ücret istememiştir.⁵⁴ Hz. Ali, hapishane inşası için mahpuslardan para istemediği gibi iaşeleri için de para istememiş bilakis beytül mâlden karşılamıştır.⁵⁵

Hanefi hukukçu Ebû Yûsuf da, Harun Reşid'e hapishane ve hapis yatan suçlulara yönelik yazdığı tavsiye mektubunda, mahkûmların iaşesi ve giyimlerinin devlet tarafından karşılanmasını istemektedir.⁵⁶

Sonuç

İslam hukukunda işledikleri cürme göre suçlulara farklı cezalar verilmektedir. Bu cezalardan birisi de hapistir. Hz. Peygamber, ihtiyati tedbir olarak bazı kişileri hapsedmiştir. Ancak devlet daha kurumsallaşmadığı için müstakil bir hapis mekânı yoktu. Buna binaen mescit, ev, kuyu ve dehliz gibi yerler hapis mekânı olarak kullanılmıştır.

Hz. Peygamberden sonra devlet başkanı olan halifeler döneminde de hapis cezası verilmiş, Hz. Ömer devri ile birlikte müstakil hapis mekânları edinilmiştir.

Raşid halifelerden sonraki Müslüman devletler de hapis cezası için hapis

⁴⁹ İbn Ferhûn, *Tabsiratü'l-hükkâm*, II, 117.

⁵⁰ Kettâni, *et-Terâfîbü'l-idâriyye*, I, 246.

⁵¹ Sadruşşehid, *Şerhu edebi'l-kâdî*, II, 343; Bilmen, *Kamus*, III, 33.

⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübrâ*, Daru's-Sadr, Beyrut ts, II, 22; Kettâni, *et-Terâfîbü'l-idâriyye*, I, 249; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 933.

⁵³ Ebû Gudde, *Ahkamü's-sicn*, s. 309.

⁵⁴ Ebû Gudde, *Ahkamü's-sicn*, s. 309.

⁵⁵ Ebû Yûsuf, *Kitabü'l-harâc*, s. 464.

⁵⁶ Ebû Yûsuf, *Kitabü'l-harâc*, s. 463.

mekânları edinmişler. Ancak ilk dönemlerde, suçluların cinsiyet dışında yaş, suç bağlamında bir tasnifi pek yapılmamıştır. Bundan dolayı ilk dönem hapis mekânlarında işlenen suçlara göre ayrılmış farklı tipte hapishaneler yoktur. Ancak şehirlerin büyümesi ile birlikte, suçların çeşitlenmesi ve artması devlet idarecilerini farklı tipte hapis mekânları yapmaya sevk etmiştir.

İslam hukukçuları, farklı tipteki hapishane çeşitlerini bir bütün olarak ele almış, suçlunun cezalandırıldığı merciye ve cezanın ağırlık derecesine göre bir ayrıma tabi tutmuştur.

İslam hukukçuları naslardan hareketle mahpusun insan olmasından kaynaklanan birtakım ihtiyaçları ve hakları olduğunu, hapsedildiği mekânın fiziki şartlarının bunu sağlamaya uygun olması gerektiğini söylemişlerdir. Ancak İslam hukukçuları, hapishanenin belli şartlara sahip olmasını gerekli görmekle birlikte, hapishanenin bir ceza infaz yeri olması itibarıyla, orada normal bir evde bulunan imkânların bulunmaması gerektiğini, mahkûmun hapsedildiği mekânın belli oranda mahrumiyet içermesinin hapsin tabiatının gereği olduğunu ifade etmişlerdir.

İslam hukukçuları, hapishaneyi yönetecek, mahkûmları koruyacak, çeşitli hizmetler verecek farklı unvanlarda personelin bulundurulması ve bu personelin de bir takım özelliklere sahip olması gerektiğini, bunların ücretlerinin de tartışmalı olmakla birlikte hazineden karşılanması gerektiğini savunmuşlardır.

Kaynakça

- Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 1991.
- _____, *İslam İcra ve İflas Hukuku*, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1990.
- Avcı, Mustafa, *Hukuk Tarihimizde Hapis*, Türkiye Adalet Akademisi Yayınları, Ankara 2014.
- _____, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Mimoza Yayınları, Konya 2014.
- Bardakoğlu, Ali, "Hapis", *DİA*, İstanbul 1997, XVI/54-64.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı islâmiyye ve ıstılahat-ı fikhıyye kamusu*, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1968.
- Çalışkan, Necmettin, "Kur'an'da İnsanın Varlıklarla İlişkisi", *The Center of JASSS (The Journal of Academic Social Science Studies) Journal*, 55/2017, 247-265.
- Demirbaş, Timur, *Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi* (Hapishane Kitabı), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.
- Ebü Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, I-V, Hims 1969-74.
- Ebü Gudde, Hasan Abdulğani, *Ahkamü's-sicn*, Riyad 2006.
- Ebü Yûsuf, Yakûb b. İbrahim, *Kitabü'l-harâc*, Umman 2009.
- el-Ferrâ, Ebû Ya'lâ, *el-Ahkâmü's-sultaniyye*, Beyrut 2000.
- "el-Habs", *Kuveyt* 1983, *el-Meşûatü'l-fikhıyye*, *Kuveyt* 1983, XVI/282-330, .
- Günay, H. Mehmet, "İslam Hukuk Doktrininde Hapis Müessesesi ve

Mahpuslara yapılacak Muamele”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya 2000, 2/35-62.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, I-II, İmaj Yayınevi, Ankara 2003.

Hülagu, Metin, *İslam Hukukunda Hapis Cezası*, Rey Yayıncılık, Kayseri 1996.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin Alauddin, *Reddu'l-muhtar*, I-XIV, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

İbn Ferhûn, Burhânüddin İbrahim b. Ali, *Tabsiratü'l-hükkâm fi usulî'l-akdiyye ve menâhicü'l-ahkâm*, I-II, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2007.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid b. el-Kazvîni, *es-Sünen*, (nşr. M. Fuad Abdülbâkî), Kahire 1952.

İbn Nuceym, Zeynüddin b. İbrâhîm, *el-Bahru'r-râ'ik şerhu kenzi'd-dekâ'ik*, I-VIII, Darü'l-Marife, Kahire 1333.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd ez-Zührî, *et-Tabakatü'l-kübrâ*, I-VIII, Daru's-Sadr, Beyrut, ts.

İbnü'l-Kâs, Ebû'l-Abbâs Ahmed et-Taberi el-Bağdâdî, *Edebu'l-kâdî*, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2007.

İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *et-Turûku'l-hükmiyye fi's-siyaset's-şer'iyye*, Darü'l-Fevaid, Beyrut, ts.

Kettânî, Muhammed el-Haseni el-İdrisi, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I-II, Dar'ül-Erkam, Beyrut ts.

Mahmasânî, Subhi, *en-Nazariyyetü'l-amme li'l-mucebât ve'l-ukûd fi's-şeriatî'l-islamiyye*, Darü'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut 1983.

108 Makrizi, Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdillâh (ö. 845/1442), *Kitabu'l-mevâ iz ve'l-i'tibar bi-zikri'l-hitati ve'l-âsâr*, I-II, Mektebet'u Medbul, Kahire ts.

Mâverdi, Ali b. Muhammed b. Habib, *Ahkâmü's-sultaniyye*, Dâruhâdis, Kahire 2006.

Özdemir, Şuayip, “İslâm'ın İlk Dönemlerinde Hapishanelerin Doğuşu Kurumsallaşması ve İşlevleri”, *Tabula Rasa- Felsefe Teoloji*, Isparta 2001, 3/ 97-107.

Remlî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc*, I-VIII, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2003.

Rahbi, Abdulaziz b. Muhammed el-Hanefi, *Fıkhü'l-mulûk ve Miftahu'r-ritâc el-mursad alâ huzâneti kitâbi'l-harâc*, I-II, Matbaatü'l-İrşad, Bağdad 1973.

Sadrüşşehîd, Ömer b. Abdilaziz b. Mâze el-Buhârî, *Şerhu edebi'l-kâdî*, I-IV, Matbaatül-İrşad, Bağdat 1977.

Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, I-XXX, Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

Şirbînî, Şemsüddin el-Hatib Muhammed b. Ahmed el-Kahiri, *Muğnî'l-muhtâc*, I-VI, Dâruhâdis, Kahire 2006.

Tillier, Mathieu, “Prisons et Autorites Urbaines Sous Les Abbassides”, *Arabica*, 55, 2008.

Yıldırım, Ahmed Hamdi, *İslam Hukukunda Mahpusun İnsani Hakları*, (Yüksek Lisan Tezi), Sakarya 1997.

Yılmaz, Metin, “İslâm Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun 2001, 12-13/ 539-581.